

פרופיל שכונה ירושלמית: מחנה הפליטים שועפאט סקירה

מחנה הפליטים שועפאט שבירושלים הוא ייחודי, לא רק בשל היותו מחנה הפליטים הפלסטיני היחיד בירושלים, אלא גם בשל העובדה שזהו המקום היחיד שבו צפות על פני השטח שלוש הבעיות העיקריות העומדות בלב הסכסוך הישראלי-פלסטיני: פליטים, ביטחון וירושלים. כפליטים, תושבי מחנה שועפאט הם חלק מבעיה, אשר מנקודת מבט ישראלית, קוראת תיגר על עצם הלגיטימיות של הקמת המדינה בשל הדרישה ל"זכות השיבה" אשר אינה מתיישבת עם קיומה המתמשך של מדינת ישראל כמדינה יהודית. באשר לביטחון, מחנה הפליטים שועפאט הוא "גטו" פלסטיני צפוף ועני בלב ירושלים, שתושביו מתנגדים לשליטה ישראלית ולפיכך הוא נתפס על ידי הרשויות הישראליות כאיום בטחוני פוטנציאלי (למרות העובדה כי המחנה מעולם לא היה מקור לבעיות ביטחון משמעותיות). לבסוף, מאחר שתושבי מחנה הפליטים שועפאט הם תושבים חוקיים של ירושלים, הם מהווים חלק מהאיום הדמוגרפי על בירה יהודית של ממש למדינת ישראל, ועצם קיומו של המחנה – אי פלסטיני אקס-טריטוריאלי שתושביו ככלל התנגדו לשליטה הישראלית ודחו את הרשויות הישראליות – מערער באופן בסיסי ביותר את הדרישה הישראלית לריבונות ושליטה בעיר. בשל כל הסיבות הללו ניסתה ישראל בעבר להתעלם מקיומו של מחנה הפליטים שועפאט, וכיום היא מקימה מכשול הפרדה שינתק אותו ואת תושביו מהעיר.

היסטוריה:

מחנה הפליטים שועפאט הוקם ב-1965-1966, אחרון מחנות הפליטים שהוקמו בגדה המערבית. הוא נועד לספק מקום מגורים לפליטים פלסטינים (ממלחמת 1948) שהתגוררו בתנאים צפופים ובלתי תברואתיים במחנה הפליטים מועסקר (הידוע גם כאל-מועסקר) בתוך הרובע היהודי בעיר העתיקה (ליד הכותל המערבי). זמן קצר לאחר מכן, עם פרוץ מלחמת ששת הימים, קלט מחנה שועפאט גם פליטים נוספים שהתווספו עקב מלחמה זו.

מיקום:

מחנה הפליטים שועפאט הוא מחנה הפליטים הפלסטיני היחיד בתוך הגבול המוניציפאלי של ירושלים. הוא הוקם בתחילה על קרקע בשטח 203 דונם מצפון לעיר העתיקה (על חלק מהאדמות המסורתיות של הכפר שועפאט), שנמסרו לאונר"א על ידי הירדנים. כיום התפשט המחנה לשטח כמעט כפול משטחו המקורי. הוא גובל במזרח עם שכונת שועפאט, בצפון עם שכונת פסגת זאב, בדרום עם שכונת הגבעה הצרפתית ובמזרח עם ההתרחבות המתוכננת של מעלה אדומים – אי-1 (ראו מפה).

מכשול ההפרדה:

התוואי המאושר של מכשול ההפרדה בירושלים מתפתל על מנת להותיר את מחנה הפליטים שועפאט ותושביו מחוץ לעיר. מאחר שהתוואי מבוסס בבירור על שיקולים פוליטיים ודמוגרפיים, ולא דווקא על שיקולי ביטחון, הוא על פניו בלתי חוקי, ועל בסיס טענה זו עתר עו"ד דני זיידימן לבג"צ. אף על פי שהעיתרה עדיין תלויה ועומדת, בפועל מתקדמת הוצאת מחנה הפליטים מירושלים, וזאת הן באמצעות הבנייה המתמשכת של מכשול ההפרדה והן באמצעות ההגבלות שהוטלו באחרונה על חופש התנועה של תושבי המחנה. באשר למכשול, המקטע הדרומי שלו – בצורת חומת בטון גבוהה – כמעט הושלם (הוא מתמשך

מענתא עד סמוך לצומת הגבעה הצרפתית). המקטע הצפוני - המפריד את המחנה מפסגת זאב - כולל בשלב זה רק גדרות ביטחון זמניות. באשר לחופש התנועה, מזה שלושה חודשים נדרשים תושבי מחנה הפליטים הרוצים לצאת מתחומו להציג תעודות זהות ירושלמיות (ישראל הקימה מחסומים בכניסות וביציאות למחנה). תושבים מתחת לגיל 16 (הגיל שבו מנפיקה מדינת ישראל לתושבי ירושלים את תעודות הזהות שלהם) נדרשים להציג את תעודת הלידה המקורית שלהם – דרישה בעייתית, שכן המסמך החיוני הזה בדרך כלל מאוחסן במקום בטוח ואינו נישא על ידי ילדים. באשר לחופש התנועה הכללי, ערכאה נמוכה יותר ששמעה עתירה נגד תוואי המכשול, פסקה כי ישראל אינה רשאית לסגור את היציאה המערבית מהמחנה (המעבר העיקרי למזרח ירושלים) בטרם יוקם מחסום שיאפשר מעבר 5,000 איש בשעה בשעות הלחץ של הבוקר. תנאים אלה לא מולאו, אולם בפועל נסגרה היציאה המערבית לפני שלושה חודשים.

דמוגרפיה (ותוצאות בלתי צפויות):

במחנה הפליטים שועפאט, אשר במקור נועד לשמש מגורים לכ-1,500 פליטים, מתגוררים כיום למעלה מ-20 אלף איש, מתוכם כ-60%-50% רשומים כפליטים. יתר 40%-50% מאוכלוסיית המחנה הם פלסטינים (רובם, אם כי לא כולם, תושבים חוקיים של ירושלים) שעברו למחנה בשל סיבות כלכליות, שכן עלות המחיה בתוך מחנה הפליטים נמוכה באופן משמעותי מבכל מקום אחר במזרח ירושלים. כתוצאה מכך, המחנה הוא מקום מגוריה של השכבה הענייה ביותר באוכלוסיית ירושלים הפלסטינית.

בנוסף, אוכלוסיית המחנה – כמוה כזו של חלקים אחרים במזרח ירושלים – גדלה כתוצאה בלתי צפויה של המאמץ הישראלי להקטין את האוכלוסייה הפלסטינית בעיר. בעוד שבין 1967 לאמצע שנות ה-90' עזב ככל הנראה חלק ניכר מאוכלוסיית המחנה – לטובת תנאי מגורים טובים יותר בפרברי ירושלים שבגדה המערבית או לעבודה בחו"ל – אנשים אלה חזרו בהמוניהם אל המחנה בסוף שנות ה-90', אחרי שישראל אימצה מדיניות חדשה של שלילת התושבות הירושלמיות מפלסטינים ש"מרכז חייהם" אינו בעיר. בדו"ח שפרסם בשנת 2005, העריך אונר"א שמסיבה זו כ-4,000 פליטים נכנסו למחנה במהלך שלוש השנים שקדמו לדו"ח. לבסוף, בשנים האחרונות גדלה אוכלוסיית המחנה עוד יותר בשל נהירתם אליו של פלסטינים ירושלמים משכונות שללא ספק ייוותרו בצד הגדה המערבית של המכשול (כמו כפר עקב), אל שכונה שהם קיוו כי תישאר בצד הירושלמי של המכשול.

באופן אירוני, עתה, משנתברר כי מחנה הפליטים שועפאט ככל הנראה יישאר בצד הגדה המערבית של המכשול, ממהרים תושבי מחנה הפליטים לעבור למקומות אחרים בירושלים – לרבות, כפי שצוין כבר בניחותים אחרים, לשכונות ישראליות במזרח ירושלים. רצון זה מבטא את הכורח הכלכלי ואת אילוצי היומיום הבסיסיים. בעוד שמבחינה תרבותית ופוליטית לתושבי המחנה יש הרבה מן המשותף עם הפלסטינים בגדה המערבית, הרי שהם תלויים בירושלים למציאת תעסוקה (בהיותם הפלח העני ביותר בירושלים, אך בעל זכות חוקית לשהות בעיר שנשללה מתושבי הגדה המערבית, תושבי המחנה מהווים כוח עבודה טבעי עבור מגזר השירותים בירושלים), לחינוך (בתוך המחנה יש בתי-ספר יסודיים לבנים ולבנות המנהלים על ידי אונר"א, אולם תושבי המחנה יוצאים החוצה לחטיבות ביניים והלאה), ולשירותי בריאות (יש במחנה מרפאות של אונר"א, אולם טיפול רפואי משמעותי מצוי במזרח ירושלים).

פוליטיקה:

בעבר, מחנה הפליטים שועפאט היה מאחז מבוסס של מפלגת הפתח. באחרונה התברר, כי כמו במקומות אחרים בירושלים ובגדה המערבית, תושבי מחנה הפליטים שועפאט חשים שהזנחו על ידי הרשות הפלסטינית אשר מאז תחילת הסכמי אוסלו ראתה בירושלים נושא לדיון בשלב הסופי והתעלמה מתושביה הפלסטינים של העיר (מדיניות שהתעצמה בעקבות ההגבלות החמורות שהטילה ישראל על פעילות של הרשות הפלסטינית בירושלים). יתרה מזו, בקשת הרחבה של נושאים "לאומיים" פלסטינים, תושבי מזרח ירושלים מצויים במקום

נמוך על סדר היום, מאחר שהם אינם נתפסים כסובלים תחת הכיבוש הישראלי באותה מידה כמו הפלסטינים בגדה המערבית ובעזה. לבסוף, תושבי מחנה הפליטים שועפאט מרגישים מוזנחים ככל כפליים, שכן הם גם פליטים אשר בתיאוריה שואפים לזכות השיבה או לפיצוי – נושאים שעדיין רחוקים ממיצאת פיתרון. בנוסף, על פי הדיווחים, לתושבי המחנה יש יחסים דו-משמעיים עם אונר"א, אשר ככל הנראה אין לו אותה רמת מעורבות, השקעה ועניין במחנה הפליטים שועפאט כפי שיש לו במחנות אחרים. ייתכן שזוהי באופן חלקי תוצאה טבעית של המצב הייחודי של מחנה הפליטים שועפאט, הנתון תחת ריבונות ישראלית לכאורה, שתושביו נהנים, לפחות במובנים מסוימים, ממעמד של תושבי ירושלים. עתה, כשאיום הניתוק מירושלים נראה ממשי ביותר, חשים ככל הנראה תושבי המחנה תסכול עמוק עוד יותר כלפי אונר"א, שאינו נתפס כמי שנוטל תפקיד כלשהו במאבק נגד מימוש האיום הזה (יש לזכור כי בהתחשב במנדט של אונר"א, ספק אם נכון מבחינתו להתערב בוויכוח זה).

שליטה ושירותים מוניציפאליים:

בעוד שמחנה הפליטים שועפאט נמצא בתוך ירושלים ותושביו נושאים תעודות תושבות של ירושלים, למחנה עצמו ברובו יש מעמד "דה פקטו" אקס-טריטוריאלי. אולי יותר מאשר כל מקום אחר בירושלים, זהו האזור שבו הריבונות הישראלית במזרח ירושלים היא הפיקטיבית ביותר. המחנה מנוהל על ידי אונר"א – למרות העובדה ש-50%-40% מאוכלוסייתו אינה פליטים – וכמעט כל השירותים מסופקים לתושבים על ידי אונר"א, למעט כמה משירותי הבריאות שישראל מספקת באמצעות מרפאות בתוך המחנה. ככלל, הנוכחות הישראלית במחנה הפליטים שועפאט מוגבלת למחסומים ישראלים המבקרים את הכניסה והיציאה אל ומהמחנה, לפשיטות של משמר הגבול בתוך המחנה ולגביית מיסים (העובדה כי ישראל גובה מיסים מהפליטים מדגישה את הייחודיות של המצב – פליטים המתגוררים במחנות פליטים המנוהלים על ידי האו"ם בדרך כלל אינם משלמים מיסים למדינה המארחת). החשמל למחנה מגיע ממזרח ירושלים, ולמעט המרפאות שצוינו לעיל, ישראל אינה מספקת כמעט כל שירותים מוניציפאליים למחנה (דהיינו, כבישים, ביוב, מים, תאורת רחובות, איסוף אשפה, בתי-ספר, דואר). רוב המים למחנה נגנבים ממערכת המים הישראלית עקב מחלוקת בין ישראל לבין אונר"א באשר לשאלה מי אמור לשלם על אספקתם. כתוצאה מכך, אספקת המים למחנה מופסקת מעת לעת על ידי ישראל, ומתחדשת בעזרת תושבי המחנה ברגע שהם מוצאים דרך חדשה להתחבר לתשתית הישראלית. אם ינותק בסופו של דבר מחנה הפליטים שועפאט מירושלים על ידי מכשול ההפרדה, אספקת שירותים מוניציפאליים בסיסיים כמו מים וחשמל תהווה בעיה רצינית.

דוגמא טרגית שאירעה באחרונה – ואשר דווח עליה בהרחבה בעיתונות הישראלית – מבהירה את משמעות כל ההתנצחויות הללו על שליטה/הסרת אחריות עבור תושבי מחנה הפליטים שועפאט. במקרה הנדון, תושב המחנה קיבל התקף לב. המשפחה הזעיקה אמבולנס, שהגיע במהירות ממערב ירושלים. אולם שוטרי משמר הגבול שאיישו את המחסום בכניסה למחנה הפליטים שועפאט סירבו לאפשר לאמבולנס להיכנס, תוך התעקשות כי לפרמדיקים נדרש ליווי בטחוני על מנת להיכנס למחנה. בסופו של דבר, הפרמדיקים הישראלים – נאמנים למחויבותם כלפי כל תושבי ירושלים – עקפו את הוראות משמר הגבול ונכנסו למחנה ברגל, כשהם נושאים עליהם את ציודם. למרבה הצער, הם הגיעו מאוחר מכדי להציל את חיי האיש. עם זאת, כתוצאה מהאירוע, הציב מאז מגן דוד אדום אמבולנס קבוע בשכונה סמוכה למחנה, המבטיח כי לעת עתה, במקרה חירום יוכלו להיכנס לשכונה ללא עיכוב (אם ינותק מחנה הפליטים שועפאט מירושלים, בית-החולים הקרוב ביותר יהיה ברמאללה, והגישה אליו תהיה דרך תוואי ארוך ומתפתל הנובע ממכשול ההפרדה).

אודות עיר עמים

עיר עמים היא עמותה ישראלית בלתי-מפלגתית העוסקת במורכבות החיים בירושלים בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובעתידה הפוליטי של העיר. עיר עמים פועלת במגמה שירושלים תהיה עיר תקינה ושוויונית, תוך קידום התנאים לעתיד פוליטי יציב יותר בירושלים.

בשל מעמדה הסמלי והממשי של ירושלים כעירם של שני עמים ושלוש דתות, ומקומה הקובע בהשגת הסדר מדיני, מעמידה עיר עמים בראש מעייניה את ירושלים כעיר יציבה בה חולקים שני העמים, הישראלי והפלסטיני, עיר הדואגת לרווחתם ולכבודם של כל תושביה על קודשיהם ונכסיהם ההסטוריים והתרבותיים.

הידע והמומחיות של עיר עמים בכל הקשור לתנאים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים בירושלים זמין לארגונים ופרטים כאחד, ביניהם רשויות המדינה והעוסקים בניהולה של העיר, וכן לאלה הלוקחים חלק בדיפלומטיה שמאחורי הקלעים והפועלים למציאת הסדרים פוליטיים עתידיים לגבי ירושלים.

לעיר עמים יחסי עבודה מתמשכים עם הקהילה הפלסטינית בירושלים; כן יש לעמותה קשרים שוטפים עם גורמים בכירים בקהילה הבינלאומית הפועלים למען העיר ועתידה.

עיר עמים פועלת במגוון של דרכים המשלימות זו את זו:

- איסוף וניתוח של נתונים ומידע בנוגע להתפתחויות שוטפות בירושלים והפצתם לקהלי יעד בארץ ובעולם.
- פעילות משפטית שנועדה לעכב ולמנוע צעדים חד צדדיים הפוגעים במרקם החיים בעיר ובאפשרות להגיע להסדר מוסכם לגבי עתיד העיר.
- פעילות ציבורית ותקשורתית שנועדה ליצור מודעות למתרחש בירושלים ולחשיבותה המקומית, האיזורית והעולמית. פעילות זו כוללת בין היתר סיורים לימודיים במזרח ירושלים, סמינרים וארועים, הכשרות מקצועיות ועוד.
- פעילות מול גורמי ממשל וגופים מקצועיים אחרים בארץ ובעולם, במטרה להשפיע על מדיניות בנושא ירושלים.
- פעילות לחיזוק החברה האזרחית במזרח העיר תוך עבודה משותפת עם פעילים בשכונות ועם ארגונים לקידום סוגיות אזרחיות.

לקוח מתוך Ir Amim Jerusalem Bulletin מ-28 באוגוסט 2006
נכתב ע"י לארה פרידמן, Ir Amim International Advocacy Consultant, וע"י עו"ד דני זיידמן.
תרגום: ליטל ידין.